

MÁTYÁS BOTOND

AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGI MUSZLIMOK EREDETE

Az Árpád-kori Magyar Királyságban sok különböző nép keveredve élt egymás mellett, hiszen királyaink hűen tartották magukat Szent István Intelmeihez, miként „a vendégek [...] különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal”.¹ Közöttük fontos szerepet töltöttek be a muzulmán vallásúak, akik forrásaink szerint alapvetően két területen szolgálták az Árpádokat, mégpedig a katonáskodás és a pénzügyletek terén. A muzulmánok katonai szerepe a XII. században vált kiemelkedő fontosságúvá a Bizánccal folytatott háborúk okán,² a pénzügyletek terén betöltött szerepükről pedig a XIII. századból is rendelkezünk információkkal.³ Ian Almond is rámutat könyvében, hogy a

-
- 1 Szent István király intelmei Imre herceghez. Ford. Kurcz Ágnes. Bp., 2001. 52–53. p. — A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program — Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
 - 2 1150-ben II. Géza nagyapjának, II. Uroš szerb nagyzsupánnak küldött segédcapatokat. *Szabados György*: A régi magyar taktika Árpád-kori írott kútfőkben. In: Hadtörténelmi közlemények, 120. (2007) 475–500. p.; *Veszprémy László*: Az Árpád- és Anjou-kor nagy csatái, hadjáratai. Bp., 2008. 109. p., illetve valószínűsíthető, hogy a zimonyi csatában is részt vettek, ld. Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Szerk.: Moravcsik Gyula. Bp., 1988. 242–243. p.; *B. Szabó János*: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviseléséről. In: Hadtörténelmi közlemények, 114. (2001) 84–87. p.
 - 3 Az 1221-ben kialakított bérlői rendszerben a zsidók mellett fontos szereppel bírtak a muzulmánok. *Hóman Bálint*: Magyar Pénztörténet 1000–1325. Bp., 1916. 462. p. Befolyásuk visszaszorítását célozta az 1222-es Aranybulla 24. fejezete („Comites camerae monetarii, salinarii et tributarii nobiles regni, Ismaelite et Iudei fieri non possint.” — De Bulla Aurea. Andreae II regis Hungariae MCCXXII. Szerk.: Bessenyei Lajos, Érszegi Géza, Maurizio Pedrazza Gorlero. Verona, 1999. 28. p.), amit az 1233-as beregi egyezmény is megerősített („Judeos, Sarracenos, sive Ismaelitas, de cetero non proficiemus nostre camere, monete, salibus, collectis vel aliquibus publicis officiis, nec associabimus eos prefectis, nec in fraudem aliquid faciemus, propter quod ab ipsis possint opprimi Christiani. Item nec permittemus in toto regno nostro Iudeos, Sarracenos vel Ismaelitas profici alicui publico officio”), és megkülönböztető jel viselésére kötelezte őket („de cetero certis signis distinguantur, et discernantur a Christianis” — Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–IX. Ed. Georgius Fejér. Budae, 1829–1844. [a továbbiakban: CDH] III/2. 319. p.). Az 1279-es budai zsinat is megismételte a korábbiakat: „Praeterea statuimus: quod tributa, vectigalia, telonea seu pedagia vel quaevis alia

muzulmánok és keresztények kapcsolata egyáltalán nem volt elképzelhetetlen a középkorban sőt, gyakran harcoltak azonos oldalon.⁴

A magyar történeti kutatás már korán felfigyelt a muzulmánok középkori jelenlétére a Magyar Királyságban. Komoly viták alakultak ki származásukat, valamint betelepülésük időpontját illetően.⁵ Az előbbivel kapcsolatban alapvetően négy lehetséges terület merült fel az eddigi kutatások során. Történészeink egyik csoportja szerint a magyarországi muzulmánok a Kazár Birodalomból származnak. Ezt a véleményt vallotta Charles D’Eszlary 1956-ban,⁶ majd pedig Czeglédy Károly 1985-ben⁷ és Lewicki 1986-ban.⁸ Egy másik elmélet szerint a magyarországi muzulmánok őshazája Volgai Bolgárország. Ezt vallotta Jerney János 1844-ben⁹ és Réthy László 1880-ban megjelent könyvében,¹⁰ közvetetten pedig Pauler Gyula 1899-ben megjelent művében, ahol a kálizokat azonosnak tekintette a székelyekkel, akik Levédiában csatlakoztak a magyarokhoz, de még korábban Volgai Bulgáriából származó hittérítők térítették őket muszlim hitre.¹¹ Nézeteiket el-

publica officia Judaeis, Saracenis, Ismaelitis, schismaticis seu quibuscumque aliis, ab unione fidei catholicae alienis, nullatenus committantur; et specialiter praelati ecclesiarum suarum redditus seu proventus eis vendere non audeant, vel locare.” — *Kohn Sámuel*: Az 1279. budai zsinat összes végzései. In: *Történelmi Tár*, (1881) 1. sz. 548. p.

4 *Almond, Ian*: Two faiths, one banner. When Muslims Marched with Christians Across Europe’s Battlegrounds. New York, 2009. 1. p.

5 A historiográfiai áttekintés során nem térek ki olyan művekre, melyek a kálizok (karaita) zsidó hitét is feltételezik, hiszen egyrészt ez véleményem szerint nem védhető, másrészt a dolgozatban kizárólag a magyarországi muzulmán népcsoporttal foglalkozom.

6 *Charles D’Eszlary*: Les Musulmans Hongrois du Moyen Age (VIIe–XIVe s.). In: IBLA. Revue de l’Institut des Belles Lettres Arabes, 19. (1956) 375–386. p. A szerző neve magyarosan Eszláry Károly, azonban tekintve, hogy franciául publikálta tanulmányát, a maga által használt francia néven hivatkozom rá.

7 *Czeglédy Károly*: Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről. In: *Czeglédy Károly*: Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1985. 102. p.

8 *Tadeusz Lewicki*: Madjar, Madjaristán. In: *The Encyclopaedia of Islam V*. Leiden, 1986. 1013. p.

9 *Jerney János*: A magyarországi izmaelitákról mint volgai bolgárok és magyar nyelvű népfelkezetekről II. In: *Tudománytár*, 7 (1844) 3. sz. 151–173. p.

10 *Réthy László*: Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarábia. Arad, 1880. 13., 16. p.

11 *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp., 1899.² I. 166. p.

fogadta Székely György 1974-ben¹² és Fodor István 1979-ben.¹³ A Balkánról való származás elméletét Karácsonyi János vetette fel 1913-ban,¹⁴ illetve felvetődött a Dunai Bulgáriából való bevándorlás lehetősége is, mellyel elsőként Lewickinél találkozunk 1937-ben,¹⁵ majd D'Eszlary is ezt fogadta el 1956-ban.¹⁶ A negyedik elképzelés a Hvárezmi Birodalomból való származásra épül, melyet leginkább Czeglédyhez¹⁷ és D'Eszlaryhoz¹⁸ köthetünk. Végül 1987-ben Szűcs Jenő említi mind a négy fent szereplő lehetőséget a Holmiban megjelent cikkében.¹⁹ Kristó Gyula székelységről szóló művében a kabarokkal azonosította őket.²⁰

A muzulmánok hazánkba érkezésével kapcsolatban is több vélemény merült fel a kutatásban. Pauler Gyula véleménye szerint a muszlim népesség már a honfoglaló magyarság segédnépeként a IX. század végén a Kárpát-medencébe érkezett.²¹ Ezzel az állásponttal értett egyet Czeglédy Károly,²² illetve D'Eszlary²³

12 *Székely György*: Les contacts entre Hongrois et Musulmans aux IXe–XIIe siècles. In: *The Muslim East. Studies in Honour of Julius Germanus*. Szerk.: Káldy-Nagy Gyula. Bp., 1974. 70. p.

13 *Fodor István*: Archaeological traces of the Volga Bulgars in Hungary in the Árpád period. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 33. (1979) 315–325. p. A szerző kiindulópontja az, hogy Versec közelében találtak egy volgai bolgárok által használt típusú kerámiaüstöt. A lelet adatai ismeretlenek, azt sem lehet tudni, hogy honnan került elő, így Fodor István maga keltezte a kerámiát. A maga által végzett datálás alapján vont le a következtetést, hogy a szerémségi muszlimok volgai bolgárok lehetnek. Véleményem szerint ez nem kellő bizonyíték az elmélet igazolására.

14 *Karácsonyi János*: Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? Bp., 1913. 491–492. p.

15 *Tadeusz Lewicki*: Węgry i muzułmanie węgierscy w świetle relacji podróznika arabskiego z XII. w. In: *Ricznik Orientalistyczny*, 13. (1937) 111. p.

16 *D'Eszlary, C.*: i. m. 379. p.

17 *Czeglédy K.*: i. m. 99. p.

18 *D'Eszlary, C.*: i. m. 380. p.

19 *Szűcs Jenő*: Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. In: *Holmi*, 20. (2008: 11. sz.) 1399–1411. p.

20 *Kristó Gyula*: A székelyek eredete. Bp., 2002. 50–59. p.

21 *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. 166. p.

22 *Czeglédy K.*: i. m. 101–102. p.

23 *D'Eszlary, C.*: i. m. 376. p.

is, aki azonban Anonymus gestája²⁴ alapján nem zárja ki azt sem, hogy Taksony fejedelem idején érkezett egy nagyobb csoport a Magyar Királyság területére.²⁵ Karácsonyi János későbbre, a X–XI. század idejére tette a muszlimok betelepítését.²⁶ Amint a fenti rövid historiográfiai áttekintés is mutatja, a történeti kutatás már „korán” felfigyelt a magyarországi muzulmánokra, azok jelentőségére, azonban nem sikerült konszenzusra jutni ezen kérdések megoldásában.

Vándorlásuk során a besenyők és a kunok is kapcsolatba kerültek az iszlámmal, azonban arról nincsenek forrásaink, hogy pogány hitvilágukban hozott-e, és ha igen, akkor milyen mértékű változást.²⁷ Ebből kifolyólag munkámban nem foglalkozom sem a kunokkal, sem a besenyőkkel, mivel az ő körükben csak szórványosan fordulhatott elő muzulmán, éppen úgy, mint keresztény, emiatt ezeket a népeket alapvetően pogányként kezelem. Jelen munka kísérletet tesz a hazai Árpád-kori muszlimokkal kapcsolatos forrásapparátus és régészeti leletanyag feldolgozására, annak kritikai vizsgálatára, végül pedig a források és a korábbi szakirodalmi álláspontok ütköztetésére annak érdekében, hogy kiderüljön, kik lehettek a magyarországi muzulmánok és milyen szerepet tölthettek be hazánkban.

A magyarországi muzulmánok származása

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy milyen eredetű népességgel állunk szemben, amikor a középkori magyarországi muzulmánokkal foglalkozunk. A forrásokban — ahogy az a fentiekből is látszik — több elnevezéssel is találkozhatunk,

24 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. (= SRH) I. 114–116. p.*

25 *D’Eszlary, C.:* i. m. 379. p.

26 *Karácsonyi J.:* i. m. 492. p.

27 *Pálóczi Horváth András:* Besenyők, kunok, jászok. Bp., 1989. 84. p.

mint például a *saracenus*,²⁸ izmaelita,²⁹ böszörmény³⁰, káliz.³¹ Ezek közül feltételezhetjük, hogy a szaracén, izmaelita és böszörmény szavak mintegy szinonim értelemben voltak használatosak, vagyis mindhárom jelentése muzulmán.³² Az izmaelita azonban a muzulmán vallás egy kisebb csoportját jelenti, akik elsősorban Perzsia területén, illetve a Kaukázustól délre éltek. Ebből következően Karácsonyi kizárja, hogy a magyarországi muszlimok a volgai bolgároktól jöttek volna a Kárpát-medencébe, ugyanis a volgai bolgárok területén élő muzulmá-

-
- 28 A szó eredete feltehetően arab, شرق, kelet szóból ered, ld. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. Főszerk.: Benkő Lóránd. Bp., 1967–1976. (= TESz) III. 678. p. A saracenus szót használja az az 1232 decemberében Róbert esztergomi érsek által kiadott oklevél is, melyben interdictum alá vonta az országot és exkommunikálta a király több főemberét, mivel a muzulmánok továbbra is fontos pénzügyigazgatási posztokat töltöttek be. — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (=DF) 278 925.
- 29 1196-ban Imre király megerősítette az elődei által a cikádori egyház számára tett adományokat, majd elrendeli, hogy „Hysmaelitae, vel Byssenii, vel cuiuscunque condicionis homines sint in foro Ezek, et in omnibus portibus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persoluant” — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Diplomatikai Levéltár (= DL) 4157.; CDH II. 303–304. p.
- 30 II. Přemysl Ottokár 1260-ban, a morvamezei csata után IX. Gergely pápának küldött levelében felsorolja a magyar király mellett harcoló segédnépeket, itt találkozhatunk a böszörmény kifejezéssel „innumerum multitudinem hominum Comonorum et Ungarorum et diversorum Sclavorum, Sicularum quoque et Walachorum, Bezzerminorum et Hysmahelitarum, Scismaticorum etiam ut pote Graecorum, Bulgarorum, Rusciensium et Bosnensium haereticorum” — Közli *Lewicki, T.*: Madjar, Madjaristān i. m. 1020. p.
- 31 Az 1111-es zobori oklevél említi a magyarországi muzulmánokat ezen a néven: „Institores autem regii Fiscii, quos hungarice Caliz vocant” — DF 273 051. Fejér hibás átírata szerint „quos hungarice Calu vocant”. — CDH VII/4. 58. p.
- 32 Már 1844-ben megállapította Jerney János a terminusok rokon értelműségét. *Jerney János*: A magyarországi izmaelitákról mint volgai bolgárok és magyar nyelvű népfelkezeketéről. In: Tudománytár, 7. (1844) 2. sz. 105–106. p. Kniezsa István is kijelentette 1938-ban, hogy a forrásokban szereplő terminusok valószínűleg szinonimák. *Kniezsa István*: Magyarország népei a XI. században. Bp., 1938. 439. p., majd később *M. Antalóczy Ildikó*: A nyíri izmaeliták központjának, Böszörmény falunak régészeti leletei I. In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve IV. Szerk.: Nyakas Miklós. Hajdúböszörmény, 1980. 131. p. A böszörmény szó a muzulmán szóval etimológiailag azonos, ld. TESz I. 365–366. p. Lewicki hozzáteszi, hogy a cseh, lengyel és orosz forrásokban is megtalálható a böszörmény elnevezés valamilyen formában, és minden esetben egyszerűen muzulmán jelentéssel bír. *Lewicki, T.*: Madjar, Madjaristān i. m. 1015. p.; *Ivan Hrbek*: Ein arabischer Bericht über Ungarn. In: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae, 3. (1955) 3. sz. 214–219. p.; *Kristó Gyula*: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003. 41. p.

nok a szunnita irányzatot követték.³³ Mesterházy szerint azonban az izmaelita szó nem feltétlenül az iszlám síita irányzatára vonatkozik, hanem általánosságban a muszlim vallásúakra,³⁴ eszerint *pars pro toto* értelemben volt használatos. Ennek oka, hogy a Biblia szerint az arabok Ábrahám Izmael nevű fiától származnak, így a muzulmánokat Izmael leszármazottainak tartották.³⁵ Lewicki véleménye szerint az izmaeliták a Magyarországon élő muszlim besenyők elnevezése volt, azonban ezt bizonyítékkal nem támasztotta alá.³⁶ A káliz szó nem egyszerűen vallási megjelölést takar, hanem földrajzit is, ugyanis az elnevezés az egykori Hvérezmi Birodalomra utal, melyet már a VII. század végétől, majd teljességében a VIII. században ért el az arab hódítás és egyben az iszlamizáció.³⁷ Szűcs Jenő mutatott rá, hogy a hvárezmiek saját nyelvükön magukat khva-lisznak nevezték, amely szó rendkívüli hasonlóságot mutat a magyar káliz szóval.³⁸ A *Xvalis* név a *Xvārizm* szóalakból született meg hangváltozás révén.³⁹ Mindebből következtethetünk arra, hogy a magyarországi muzulmán kisebbségnek legalább egy része hvárezmi volt. Így pedig kézenfekvő lehet az a feltételezés, hogy még a Kazár Birodalomból való kiszakadás alkalmával csatlakozott egy csoport a magyarsághoz.⁴⁰ Ez a csoport valószínűsíthetően kis létszámú volt, ugyanis a források nem utalnak arra, hogy I. István uralkodása előtt jelentős muzulmán népesség élt volna a magyarok között.⁴¹ Pauler Gyula 1888-ban megjelent tanulmányában a kálizokat a székelyekkel azonosítja, szerinte csupán a *sickali* szó eltorzulásából ered a káliz név létrejötte.⁴² Györffy György 1958-as tanulmányában igyekezett bizonyítani, hogy a kálizok a kabar törzshöz tartoztak volna, azonban Ligeti Lajos ezt sikere-

33 *Karácsonyi J.*: i. m. 486. p.

34 *Mesterházy Károly*: Izmaeliták, böszörmények, volgai bolgárok. In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve I. Szerk.: Bencsik János. Hajdúböszörmény, 1973. 37. p.

35 Ter 16,11–16.

36 *Lewicki, T.*: Madjar, Madjaristān i. m. 1014. p.

37 *Harmatta János*: Kálizok. In: Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994. (= KMTL) 314. p.; *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik. Bp., 1997. 166. p.; *Vásáry István*: A régi Belső-Ázsia története. Szeged, 1993. 127. p.

38 *Szűcs J.*: Két történelmi példa i. m. 1399–1411. p.

39 KMTL 314. p.

40 *Zsoldos A.*: i. m. 166–167. p.

41 *Czeglédy K.*: i. m. 100. p.

42 *Pauler Gyula*: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XIII. században. In: Hadtörténelmi közlemények, I. (1888) 511. p.

sen cáfolta, hiszen a hvárezmieket muzulmánok voltak, míg a kabarok pogányok.⁴³ Zsoldos Attila szerint nem egy nagy betelepülés történt, hanem a X–XII. század során folyamatosan kell számolnunk kisebb betelepülésekkel.⁴⁴

A Gombocz Zoltán és Melich János által 1915-ben kiadott etimológiai szótár a magyarországi muzulmán népelességen belül egyaránt feltételez bolgár, arab, szír, kun és besenyő elemeket is.⁴⁵

Kristó Gyula a muzulmánok magyarokhoz való csatlakozását a honfoglalás előtti időkre vetítette vissza azon módon, hogy a kálizokat, vagy izmaelitákat a kabar törzsszel, illetve annak egy részével azonosította,⁴⁶ melynek alátámasztására több érvet is felhozott. Az első ezek közül az, hogy a XI. század folyamán katonai szerepét és létszámát tekintve komoly súllyal bíró kabar nép eltűnt a forrásokból, majd szinte ezzel egy időben tűnnek fel a muzulmánok. A következő érve, hogy a kálizok a XII. század közepi — fentebb tárgyalt — Bizánc elleni harcokban a magyarság elővédjeként harcoltak; ugyanúgy, ahogy a kabarok a X. században,⁴⁷ azonban meglátásom szerint maga a szerző gyengítette meg érvét, amikor azt a kijelentést tette, hogy „nekik kellett a háborúban elől járniuk, ami az elő-, illetve az utóvéd szerepkörének ellátását jelentette. Ez a nomád berendezkedésben *mindig* a csatlakozott nép kötelessége volt”⁴⁸ (kiemelés: K. Gy.). Véleményem szerint azonban ez nem bizonyítja a kontinuitást, sőt ha az Aba nembeli Sámuel királyunkat a kabarok közül eredeztetjük,⁴⁹ akkor úgy gondolom, nem tételezhető fel, hogy a kabarság egyenlő lenne a magyarországi muszlim népcsoporttal. Kristó is idézi Abú Hámidot, miszerint „a básgird királynak van egy seregnyi muszlim katonája, akiket *meghagyott vallásuk gyakorlásában*.”⁵⁰ (kiemelés tőlem). Nézetem szerint ha Sámuel káliz, ebből következően pedig muszlim lett volna, krónikásaink minden bizonnyal említették volna, viszont ilyenre krónikáink nem tartalmaznak utalást. Természetesen nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy

43 Közli *Fodor István*: Kazárok és kabarok. In: *Magyarrá lett keleti népek*. Szerk. Szombathy Viktor, László Gyula. Bp., 1988. 98. p.

44 *Zsoldos A.*: i. m. 166–167. p.

45 *Gombocz Zoltán – Melich János*: Magyar etimológiai szótár IV. Bp., 1915. 530. p.

46 *Kristó Gy.*: A székelyek eredete i. m. 50. p.

47 *Kristó Gy.*: A székelyek eredete i. m. 50. p.

48 *Kristó Gy.*: A székelyek eredete i. m. 49. p.

49 *Draskóczy István*: Aba nem. In: *KMTL* 27. p.

50 Abú Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153. Közétette: O. G. Bolsakov, A. L. Mongajt. Bp., 1985. 60. p.

a honfoglalókkal együtt jött egy muzulmán népcsoport is a Kárpát-medencébe, azonban azt, hogy ők a kabarokkal azonosak lennének, nem tartom valószínűnek. Nagy Géza ennél tovább megy, amikor a kálizokat zsidóként aposztrofálja és egyenesen hozzájuk köti a magyarországi szőlő- és borkultúra megalapozását.⁵¹ Mivel fentebb rávilágítottunk, hogy a kálizok muzulmánok, így az iszlám törvények alapján el kell vetnünk ennek lehetőségét.

Ivan Hrbek analógiák alapján próbálta bizonyítani a magyarországi magrebiták besenyő származását. Érvrendszerét Abú Hámidra alapozta, miszerint a szerző útleírásában három helyen találkozunk a magrebiták elnevezéssel. Először az író szülővárosában, Szakszinban, másodsor Kijev vidékén, végül harmadszor Magyarországon. Hrbek is elismeri, hogy a forrásokban sehol sem fordul elő a magrebiták és besenyők párhuzama, illetve muszlim besenyőkről sem szólnak. Tézisét arra építette, hogy Magyarországon a besenyők nagy számban éltek, illetve saját közigazgatásuk volt.⁵² Katona-Kiss Attila azonban rámutatott, hogy a besenyőknek csak egy csoportja volt kiváltságolt elem, és nem rendelkeztek kollektív privilégiummal, mint például a székelyek. Emellett arról sem tudunk, hogy a besenyők élveztek volna vallásszabadságot (ha így lett volna, okleveleink minden bizonnyal erről is értesítenének).⁵³ Ezek alapján véleményem szerint a besenyő-elmélet is elvethető.

Ahogy azt korábban bemutattam, Abú Hámid két népcsoportot különböztet meg Magyarországon, amelyek az iszlám vallást gyakorolták: ezek a khorezmiek és a magrebiták.⁵⁴ A khorezmi népnév véleményem szerint összefüggésbe hozható a Hvárezmi Birodalommal. Mivel Abú Hámid komoly ismeretekkel rendelkezett az iszlámról és az azt gyakorló népekről, emellett pedig éveket töltött a Magyarországon élő muszlimok között, így feltételezhető, hogy a tőle származó információk megbízhatóak. A magrebi név ellenben véleményem szerint nem népnévre utal. Az arab nyelvben a مغرب (Maghreb) a غرب (gharb), nyugat szóból származik, jelentése pedig a nyugati ország, vagyis a legnyugatabbra fekvő arabok lakta ország, Marokkó. Ide a népvándorlás során a vandálokkal együtt

51 Nagy Géza: A honfoglalók Zemplénben. In: Ethnographia, 8. (1912) 220–221. p.

52 Hrbek, I.: i. m. 219–223. p.

53 Katona-Kiss Attila: A „sirmioni hunok”. Egy muszlim katonai kötelék a XII. századi magyar királyi erőkben. In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Almási Tibor, Révész Éva, Szabados György. Szeged, 2010. 165–166. p.

54 Abú Hámid útleírásában a magrebiek számát több ezerre teszi (اولاد المغرب), míg a hvárezmieket egyszerűen megszámlálhatatlannak (اولاد الخوارزميين) titulálja Abú Hámid, i. m. 56. p.

alánok is érkeztek. Ebből vonta le Györffy György és Szűcs Jenő azt a következtetést, hogy emiatt nevezte valószínűleg Abú Hámid a magyarországi alánokat magrebieknek, tehát a magrebi elnevezés a feltételezett eredetükre utalhat, vagyis a másik muzulmán népcsoport vélhetően alán volt. Györffy szerint úgy vélhette, hogy az alánok Észak-Afrikából vándoroltak Európába és nem fordítva.⁵⁵ Szűcs Jenő szavaival élve „a tatárjárás előtt az ország jóformán tele volt hintve etnikailag javarészt észak-iráni, khorezmi (káliz) és Kaukázus vidéki alán (oszlár, varsány), mohamedán vallású (a régi magyarban böszörmény) csoportok katonatelepeivel és kereskedőkolóniáival.”⁵⁶ Az alánoktól való származást azonban véleményem szerint Katona-Kiss Attila meggyőzően cáfolta meg, arra hivatkozva, hogy a magyarországi magrebiek nem tudtak arabul, ami marokkói eredetük esetén nagyon furcsa lenne. Emellett Jákúttól tudjuk, hogy az egyik Aleppóban tanuló szerémségi muszlim hanifitának vallotta magát, márpedig az iszlámnak ez az irányzata jellemzően keleti.⁵⁷

Véleményem szerint a magrebieknek nevezett muszlim csoport a Balkán irányából települt be a Szerémségbe és vélhetően szeldzsuk török népesség volt. Ezt támasztja alá, hogy a Kijev mellett élő magrebiekről Abú Hámid azt írja, török nyelvet beszélnek és úgy nyilaznak, mint a törökök.⁵⁸ Amint fentebb említettem, a

55 *Szűcs J.*: Két történelmi példa i. m. 1399–1411. p.; *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. In: *Századok*, 92. (1958) 69. p.; *Györffy György*: Budapest története az Árpád-korban. In: *Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig*. Szerk.: Gerevich László. Bp., 1975. 259. p. Czeglédy véleménye megegyezik Györffyével, azonban Északnyugat-Afrikát Levantával azonosítja, tévesen, ugyanis Levante a Közel-Kelettel azonos. *Czeglédy K.*: i. m. 103. p.

56 *Szűcs Jenő*: A középkori Magyarország népei. In: *Erdély a históriában*. Szerk. Zepezsaner Jenő. Székelyudvarhely, 1992. 16. p.

57 *Czeglédy K.*: i. m. 103. p.; *Katona-Kiss A.*: i. m. 166., 169. p.; A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1995. (= HKÍF) 71. p. „Én magam Aleppó városában egy nagy törzset találtam, amelynek neve al-bāšgirdiya; hajuk és arcuk rőt volt nagyon; Abū Hanīfa — Allah jóindulata rajta — vallásjogi elveit vallották.” Abū Hanīfa madhabja, vallásjogi előírásai szerint akkor is érvényesnek tekinthető az ima, ha a férfiak között nő is imádkozik, az ima nyelvének nem feltétlenül kell arabnak lennie, viszont kizárólag abban az esetben engedélyezi hús fogyasztását, amennyiben az állat leölésekor elhangzott Allah neve. *Goldziher Ignác*: Előadások az iszlámról. Ford. Körös László. Bp., 2008. 64–81. p.; *Claude Cahen*: Az iszlám. A kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig. Bp., 1989. 84–87. p. Az alánokkal való azonosítás lehetőségét az is kizárja, hogy az alánok felvették a keresztséget, tehát nem volt muszlim nép. *Lexikon des Millelalters I.* München, 1980. 266–267. p. a szócikket G. Wirth szerkesztette.

58 Abú Hámid i. m. 54. p.

magrebi név a maghreb szóból vezethető le, mely nem csak Marokkó neve lehet, hanem szó szerint nyugati földet jelent, márpedig a Szakszínban élő Abú Hámidnak a Rumi Szeldzsuk Birodalom nyugatinak számított. Vallásukat tekintve könnyen lehettek hanafiták az ezen területről származók, valamint az arab nyelvtudás hiánya⁵⁹ is kézenfekvő.⁶⁰

Anonymusnál azt olvashatjuk, hogy a legkorábbi muszlim vallású csoport Taksony nagyfejedelemsége idején csatlakozott a magyarsághoz, viszont nem kizárt, hogy a névtelen gesztairó ez alkalommal is saját korának a folyamatait vetítette vissza a királyság megalapítása előtti időkre, ahogy ezt más esetekben is tette.⁶¹ Kristó mégis próbálta alátámasztani azt a folyamatot, miszerint a muzulmánok beköltözése a fejedelem keleti politikájával magyarázható, hiszen fiának is a kunok földjéről szerzett feleséget.⁶² Karácsonyi János szerint a szerémségi kálizokat a bizánciak telepítették le és határvédő feladatot bízta rájuk. Amikor I. László meghódította ezt a területet, az ott lakó muzulmán népesség is az uralma alá került.⁶³ Ez kézenfekvőnek látszik, tekintve, hogy a Bizánci Birodalom szoros kapcsolatot ápolta muszlimokkal. Az viszont valószínű, hogy az Árpád-kor során folyamatos betelepüléssel számolhatunk. Elsősorban a Szerémség területén éltek muszlimok, ahol határvédelmi funkciót láttak el a szomszédos Bizánci Birodalommal szemben.⁶⁴ Font Márta szerint a szerémségi muzulmánok a bizánci-bal-

59 Ahogy Abú Hámid írja: „néhányat sikerült arra ösztönöznöm, hogy próbálkozzanak az arab nyelvvel is” Abú Hámid i. m. 56. p.

60 Vö. *Katona-Kiss A.*: i. m. 169–170. p.

61 „Nam de terra Bular venerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine Hismahelitarum, quorum nomina fuerunt Billa et Bocsu, quibus dux per diversa loca Hungarorum condonavit terras et insuper castrum, quod dicitur Pest, in perpetuum concessit. Bylla vero et frater eius Bocsu, a quorum progenie Ethey descendit, inito consilio de populo secum ducto duas partes ad servitium predicti castrum concesserunt, tertiam vero partem suis posteris dimiserunt. Et eodem tempore de eadem regione venit quidam nobilissimus miles nomine Heten, cui etiam dux terras et alias possessiones non mediocres condonavit.” — SRH I. 114–116. p.; KMTL 314. p.

62 *Kristó Gyula – Makk Ferenc: Az Árpád-ház uralkodói.* Bp., 1995. 24. p. Kézai Simon Gesta Hungarorumában Attila fiáról, Csabáról írja, hogy nem a hun nemességből, vagy Szkítiából házasodott, hanem a kálizok népéből „Cum igitur Chaba adiens in Scithiam nobilitate genitricis in communi se iactaret, Hunorum nobilitas ipsum comtemnebat, asserentes eum non verum esse alumnus regni Scithiae, sed quasi missitalium exterarum nationis, propter quod ex Scitia uxorem non accepit, sed traduxit de gente Corosmina” — SRH I. 163. p.

63 *Karácsonyi J.*: i. m. 491–492. p.

64 KMTL 314. p.

káni kereskedelemben láttak el közvetítő szerepet, részben ennek révén telepedtek meg az ebből a szempontból legkedvezőbb délvidéki területen.⁶⁵ Anonymus már Taksony nagyfejedelem idején a muzulmánok birtokának tulajdonítja Pestet.⁶⁶ Ez alapján feltételezhető, hogy a Gesta Hungarorum keletkezésének idején Pesten nagy számban éltek muzulmánok.

Véleményem szerint a fent említett elméletek egyike sem zárható ki sőt, valószínűleg mindegyiknek van valóságtartalma. Már a honfoglaló magyarok mellett lehetett muzulmán segédhaderő, majd az Árpád-kor folyamán végig számolhattunk betelepüléssel, illetve a Bizánci Birodalomnak is lehetett szerepe szerémségi muszlimok letelepítésében. Mivel a magyarországi muzulmánokat két csoportra, nevezetesen kálizokra és magrebiekre tagolhatjuk, véleményem szerint két szakaszra osztható a muszlim betelepülés. Az első szakaszba tartoznak a Kazár Birodalomból való kiválás alkalmával csatlakozottaktól kezdve egészen a XI. századig Kárpát-medencébe érkezett csoportok. Valószínűleg ezek beolvasztását célozták László és Kálmán királyok törvényei.⁶⁷ Ezt követően a Bizánc elleni

65 *Font Márta*: Könyves Kálmán és kora. Szekszárd, 1999. 46., 60. p.

66 SRH I. 114–116. p.

67 Akik a kereszténység felvétele után visszatérnének a körülmetélés régi törvényéhez, azokat kötelezi a törvény, hogy más faluba költözzenek: „de negotiatoribus, quos appellat Ismahelitas, si post baptismum ad legem suam antiquam per circumcisionem rediisse inventi fuerint, a sedibus suis separati ad alias villas removeantur”. Ez esetben külön kiemelendő, hogy a törvénytözeveg a kereskedőket mintegy azonosítja a muzulmánokkal, tehát az ezen korban Magyarországon élő kereskedő népesség jó része a muzulmánok közül kerülhetett ki. Kálmán király I. dekrétuma már öt olyan rendelkezést tartalmaz, mely a muszlim népeiségre vonatkozik. A 46. fejezet kimondja, hogy „si quis Ysmahelitas in ieiunio seu comestione, porcineque carnis abstinencia vel in ablucione aut in quolibet sue facinore deprehenderit, Ysmaelite regi deputentur. Qui vero eos accusabat, de substantia eorum partem accipiat.” Ennek a rendelkezésnek a lényege, hogy az iszlám által előírt étkezési és tisztálkodási előírások betartását igyekezett megakadályozni, tehát közvetetten az iszlám vallás gyakorlását. A 47. fejezet szerint „Unicuique ville Hysmahelitarum ecclesiam edificare, de eademque villa dotem dare precipimus. Que postquam edificata fuerit, media pars ville Ysmahelitarum villam emigret, sicque altrinsecus sedeant, et quasi unius moris in domo, nunc nobiscum, una eademque ecclesia Christi, in divina unanimiter consistant.” Ez a pont arra kényszeríti a muszlimokat, hogy keveredjenek a keresztényekkel, mely több generáció elteltével beolvadásukat eredményezné. A 48. fejezet szerint az izmaeliták csak keresztényhez adhatták lányaikat: „Ysmahelitarum vero nullus audeat filiam suam iungere matrimonio alicuius de gente sua, sed nostra”. Mivel a vallás az apa révén öröklődött, így igyekeztek gátat szabni az iszlám terjedésének, sőt fennmaradásának. A 49. fejezet a muszlimok táplálkozási szokásai ellen lép fel, ugyanis kötelezi őket, hogy disznóhúst egyenek, ha valaki náluk vendégségben van: „Si quis Ysmahelitarum hospites habuerit, vel aliquem in convivium vocaverit, tam ipse, quam convive eius de porcina tantum carne vescantur”. — *Závodszy Levente*: A Szent István,

háborúk miatt a XII. század közepén felértékelődött a déli határsáv védelme, ennek érdekében fogadták be királyaink a bizánci császárok által ide telepített, Abú Hámid által magrebieknek nevezett muszlim népességet. A bizánci háborúk megszűnése után elindult ennek a csoportnak az asszimilációja is, amit Jákút tudósításából is ismerünk.⁶⁸ A szerémségi muzulmánok XII. századi letelepítését jelzi az is, hogy a XI. század végén Szentföldre tartó keresztesek nem említik, hogy Magyarországon muszlimokkal találkoztak volna.⁶⁹

A muzulmánok magyarságba való beolvadása, asszimilációja

A XI–XII. század fordulóján I. László és Kálmán király törvényei igyekeztek visszaszorítani a Magyarországon élő muszlimok vallásgyakorlását, illetve arra törekedtek, hogy beolvasszák őket a magyarságba. Korábban nem találunk erre utaló jeleket, uralkodóink csak szolgálataikat várták el, krisztianizációjukhoz nem ragaszkodtak.⁷⁰ László király az 1095-ös szabolcsi zsinaton hozott dekrétumának 9. fejezete kimondja, hogy „ha a kereskedők, akiket izmaelitáknak neveznek a keresztség után visszatérni találtatnának a körülmetélés régi törvényéhez, lakóhelyükről elkülönítve más faluba költöztessenek”.⁷¹ A rendelkezés célja elsősorban az volt, hogy keresztény környezetben mihamarabb térjenek át a muzulmánok, azonban a törvényt nem tartották be, hiszen jóval később is saját falvakban laktak. Kálmán általában az iszlám vallási szokások betartásának, illetve a vallásukon belüli házasodásnak gátlásával igyekezett beintegrálni a muzulmánokat.⁷² Egyet-érték Font Mártával, hogy Kálmán törvényeinek hatására nem történt erőszakos

Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904. 159., 189–190. p.

68 HKÍF 72. p.

69 Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk.: Makk Ferenc. Szeged, 2006. 204–208.; 215–217.; 268–276.; 295–314. p.

70 *Czeglédy K.*: i. m. 99. p.; *Font M.*: Könyves Kálmán i. m. 60. p.; *Nora Berend*: At the Gate of Christendom. Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c.1000–c.1300. Cambridge, 2001. 237. p.

71 *Závodszy L.*: i. m. 159. p.; Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1899. 52. p.

72 *Závodszy L.*: i. m. 189–190. p.

asszimiláció, viszont a rendelkezések mégis mutatnak egy trendet, mely a beolvastás szándékát tartalmazza.⁷³

A XIII. században — valószínűleg a magyar egyháziak biztatására — a pápák is szorgalmazták, hogy a magyar királyok lépjenek fel az iszlám gyakorlása ellen.⁷⁴ Ez a jelenség az 1217-es toledói zsinat rendelkezéseivel is magyarázható, amely Európa-szerte elrendelte a zsidók és muzulmánok gazdasági szerepének visszaszorítását.⁷⁵ Amint fentebb említettem, ezen törvények betartása nem valósult meg, hiszen a mindenkori királynak is érdekében állt megtartani ezt a népeséget katonai szolgálatuk és pénzügyi szakértelmük miatt. Le kell szögeznünk, hogy az izmaelitákkal szemben hozott intézkedések mögött nem idegenellenesség állt, hiszen xenofóbia elterjedt jelenlétéről nem beszélhetünk az Árpád-kori Magyar Királyságban, esetleg szórványosan fordulhatott elő.⁷⁶ Az egyháziak és az előkelők, vagyis a *maiores* kizárólag gazdasági érdekeik védelmében kényszerítették ki a muszlimellenes intézkedéseket. Ahogy Kristó Gyula is írta: „a 10–12. században a társadalmi és politikai életet tartósan meghatározó idegenellenességgel nem kell számolnunk Magyarországon.”⁷⁷

Az Aranybulla gazdasági korlátozásokat fogalmazott meg az izmaelitákkal szemben, mivel a bérleti rendszer révén megnöttek az állami adók, ami a nemesesség érdekeit is sértette, hiszen ha az állam több adót szed, akkor a jobbágy kevesebből tud adózni a nemesnek.⁷⁸

73 *Font M.*: Könyves Kálmán i. m. 61. p.

74 *Zsoldos A.*: i. m. 168. p.

75 *Szűcs J.*: Két történelmi példa i. m. 1399–1411. p. Már az 1215. évi IV. lateráni zsinat is hozott korlátozó határozatokat a zsidókkal és muzulmánokkal szemben, azonban ezek a keresztényektől való megkülönböztetést szolgálták, nem gazdasági érvényűek voltak. *Hubert Jedín*: A zsinatok története. Bp., 1998.

76 *Kristó Gyula*: A magyar nemzet megszületése. Bp., 1998. 135–136. p.

77 *Kristó Gyula*: Magyar öntudat és idegenellenesség az Árpád-kori Magyarországon. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 94. (1990) 430. p.

78 Az 1233-as beregi egyezményben a király megismételte, hogy zsidókat és izmaelitákat nem nevez ki kamarák és különböző javadalombérletek élére, továbbá elrendelte, hogy a zsidók és izmaeliták kötelesek lesznek megkülönböztető jelzést hordani magukon, hogy el lehessen őket választani a keresztényektől. Kálmán rendelkezésével szemben ellenzi, hogy muzulmánok keresztényekkel házasodjanak: „et si qui inventi fuerint contra hoc christiani conhabitantes Sarracensis, vel Sarraceni mancipia christiana habentes, item christiani Sarracenorum, vel Sarraceni christianorum quomodocumque mulieribus copulati, sive sub specie matrimonii, sive alio modo; bonorum optimum publicacionum tam christiani, quam iudei vel pagani mulctentur, et nichilominus in servitutum christianorum per regem perpetuo deputentur” — CDH III/2.

Az 1233-as beregi egyezmény komoly korlátozásokat fogalmazott meg az izmaeliták és zsidók ellen. A dokumentum tíz rendelkezést tartalmaz, melyek közül öt ezen népcsoportok gazdasági befolyása ellen irányul. Tiltja az adó-, valamint kamarabérlést, előírja jellel való megkülönböztetésüket, megtiltja számukra, hogy keresztény rabszolgát tartsanak, majd előírja a püspökök számára a rendelkezések betartásának ellenőrzését, illetve megszegés esetén rabszolgasorba vetésüket.⁷⁹ Újra foglalkozik a muzulmánok és keresztények házasságával, azonban Kálmán I. dekrétumával szemben ezt nem szorgalmazza, hanem tiltja.⁸⁰

1260-ban részt vesz egy muzulmán segédcsapat IV. Béla csehek elleni hadjáratában, azonban ezután csak elvétve találunk egy-egy apró információt róluk.⁸¹ Ez nem is meglepő, ugyanis a XIII. század elején tanult egy magyarországi muszlim Aleppóban, ahol arról tudósított, hogy már magyarul beszélnek és a magyarok viseletét hordják, ami az asszimiláció előrehaladtának a jele.⁸² Valószínűleg a tatárjárás is komoly veszteséget okozott a muszlim vallású népesség körében. Rogerius mester említi *Carmen miserabile* című munkájában, hogy egy bizonyos Pereg falu ostromakor a tatárok a foglyul esett katonákat terelték maguk előtt, hogy azok haljanak meg először, melyek között izmaeliták, vagyis muzulmánok is voltak.⁸³ M. Antalóczy Ildikó szerint ezt bizonyítja, hogy Böszörmény település leletanyaga a tatárjárás korában szűnik meg, vagyis ekkor elpusztult a település.⁸⁴ 1319-ből ismerünk egy bizonyos Jakabot, akinek apja szaracén volt, de ő már át-

319. p.; Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Ed. Ferdinandus Knauz. Esztergom, 1874. I. 293. p.

79 CDH III/2. 319–320. p.; Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I. Szerk. Bolla Ilona, Rottler Ferenc. Bp., 1993. 116–121. p.

80 *Csordás Eörs: Valláskülönbőség kérdése a három monoteista világvallásban. Különös tekintettel a katolikusok és muszlimok között a 21. századi Európában. Doktori disszertáció. Bp., 2009. 141. p.*

81 *Berend, N.:* i. m. 242. p.

82 *Szűcs J.:* A középkori Magyarország népei i. m. 18. p.

83 „Tandem post totius terre illius desolationem Ruthenorum, Comanorum, Hungarorum captivorum, pauconorum etiam Tartarorum multitudine adunata villam magnam undique circumdantes ad pugnam captivos Hungaros premiserunt et illis interemptis totaliter Rutheni, Ismahelite, Comani postmodum pugnaverunt” — SRH II. 582. p.; Rogerius mester: Siralmas ének. Ford. Horváth János. Bp., 2001. 433. p.

84 *M. Antalóczy E.:* i. m. 166. p. A későbbi feltárások azonban bebizonyították, hogy a település nem néptelenedett el ebben az időben, vö. *Hajdú Zsigmond – Nagy Emese Gyöngyvér: A nyíri izmaeliták központjának, Böszörmény falunak régészeti leletei 2.* In: A Hajdúsági Múzeum Évkönyve. Szerk.: Nyakas Miklós. Hajdúböszörmény, 1999. 31–68. p.

tért a kereszténységre.⁸⁵ A magyarországi muzulmán népesség valószínűleg békés asszimiláció folytán beolvadt a keresztény magyarságba. Ahogy Font Márta is bemutatta egy 2008-as tanulmányában, a középkori etnikumokat alapvetően három jellegzetesség különítette el egymástól, mégpedig a nyelv, a vallás és a privilégium. Ezek közül a nyelv a legkevésbé jelentős. A vallás már komoly mértékben gátja lehetett az asszimilációs folyamatnak, amint az a zsidók esetében is kitűnik. A legfontosabb azonban a privilégium volt, hiszen amelyik nemzetiség rendelkezett kiváltságokkal (szászok, kunok, vlachok, részben szlávok), nem lépett az asszimiláció útjára.⁸⁶ A muzulmánok nem rendelkeztek privilégiummal, nyelvüket is hamar elvesztették, amint az előbb Abú Hámid, majd Jákút is közli, tehát egyedül vallásuk jelentett elkülönítő erőt. Mégis azt látjuk, hogy a muzulmánok beolvadása a magyarországi népességbe több száz évet vett igénybe. Ennek oka az izoláció és a keresztény uralom lehetett, melynek folytán hagyományvesztés következett be és lassan beépültek a környező magyarságba.⁸⁷

85 „Jacobus filius comitis Misce sarraceni” — Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár I. Szerk. Nagy Imre. Bp., 1878. 537. p.

86 *Font Márta*: Betelepítés, beilleszkedés, tolerancia a középkori Magyarországon. In: Vallás és etnikum Közép-Európában. Szerk.: Kupa László. Pécs, 2008. 40–42. p.

87 *Berend, N.*: i. m. 243–244. p.; *Szűcs J.*: A középkori Magyarország népei i. m. 18. p.